

Raniji gotski kalež iz Djakova. — Kalež kapele Sv. Martina pod Loborom, iz g. 1612.

GJURO SZABÓ: KALEŽI U NAŠIM CRKVAMA.

Život naš traje 60—70 godina, veli psalmista, a što je u njemu vrijedna bilo, bila je muka i rad! Tako je bilo i piscu ovih redaka. Kao tajnik povjerenstva za očuvanje spomenika prošao je u kratko razdoblje, sve pred rat od g. 1911.—1914. bezbroj crkvi, gradova, dvorova, mjesta i krajeva. Pa i to kratko doba rada dostojalo je, da upozna u našim stranama mnogo predmeta, koje je prošlost naša ostavila potomstvu i udarila im žig trajne vrijednosti. Ljepota tih predmeta preživjela je i preživjet će i one teške epohe, u kojima se gubi smisao ljepote pred užasom borbe za opstanak. Ta i svi ovi predmeti, bili drevne kule, gradovi, dvorci, crkve i crkvice, proživjeli su ne jedared ovakova vremena. Ljudi, koji su ih stvorili i voljeli, odavna su iščeznuli, drugi su se rodovi njima veselili, a opet iščezli, dok oni spomenici stoje nepromijenjeni u vremenu, mirno se opirući i boreći proti vremenu, koje ih gdje kada nerazumijevaše.

I ova će oluja proći — ljudi će ponestati, a predmeti će ostati lijepi u ljepoti, za koju nema vremena. One jadne četiri godine teškog i mučnog rada bile su mi najljepše godine života. Njihov sjaj svijetli i u ovo mračno, vrlo mračno doba. Pa sada, da i drugi bar nešto od te ljepote uživaju! Neka osjete nešto od onoga zadovoljstva, koje čuti čovjek, kada promatra rad davno minulih pokoljenja i vidi, da je — ljepota vječna.

*Kalež župne crkve u Tuhlju,
iz g. 1616.*

*Kalež župne crkve u Hrašćini,
iz g. 1680.*

Naumio sam u nizu prikaza predočiti ono, što smo po našim malim crkvama našli: ne marim za riznice sa divot komadima. Prikazat ću tek pojedine tipične komade iz naših seoskih crkava. One su doduše većinom tuđinskoga porijetla, ali se ipak moraju smatrati našim dobrom; generacije su ih upotrebljavale, čuvale i dalje predavale. U malim zabitnim kapelicama nalazimo i danas još prekrasnih komada, a sve u svemu, sačuvalo se dosta toga, ma da su vješti trgovci znali ovdje ondje izmamiti koji stari komad „za dva nova“!

U ovom članku riječ je o tipovima kaleža u našim crkvama, slijedi prikaz monstrancija i drugoga posuđa, misnoga ruha i namještaja tako, da dobijemo u jednu ruku pregled onoga, što još postoji, a u drugu, da onima, koji se tim predmetima i dandanašnji služe, pokažem vrijednost njihovu.

Mi ćemo dakako u nas uzalud tražiti ondje kaleža iz t. zv. romanskog doba: to je doba što se tiče naše historije, a napose povijesti kulture u krajevima između Save i Drave vanredno zamračeno. A i ne može drukčije biti, kad znademo, da se tada jak povijesni život i nije odigravao u ovim stranama. Rimske je kulture odavno bilo nestalo, a nikakav se novi kulturni centar nije digao. Međutim, nije bilo bolje ni u drugim naprednijim zemljama: kako su baš kaleži romanskoga doba i drugdje rijetki, svjedoči i činjenica, da se u svim djelima, koja o tom predmetu rade, spominju uvijek isti egzemplari, n. pr. glasoviti Thassilov kalež u Kremsmünsteru iz VIII. stoljeća. Taj Thassilov kalež sačinjen je od bakra, obložen srebrnim i zlatnim pločicama sa figurama i vrpčastim ornamentima. Čaška (kupa) ima oblik povišene polukruglje, čvor (nodus) odijeljen vijencem zrnja od čaške tako je velik, da ispunja sasvim ruku, koja ga obuhvata, a podnožak izlazi iz nodusa u obliku obrnute čaše.

Kaleži kasnijega gotskoga doba razlikuju se bitno od ovoga oblika. Podnožak je okrugao, iza nje ga se izvija stalak, koji prelazi u nodus, pa

*Kalež župne crkve u Glogovnici,
iz g. 1656.*

*Kalež iz fratarske crkve na
Trsatu, iz g. 1689.*

izlazi iz njega i nosi kupu, a kupa ima oblik dugoljaste polukruglje. Ornamentat resi ne rijetko sve dijelove kaleža osim kupe. Kako se forme jedne epohe potežu ne rijetko i daleko u drugo doba, kada već postoje i drugi oblici, koji konačno prevladaju, a to je u zlatarstvu pogotovo često — zadržavali su se ovi najstariji oblici dijelom i u mnogo kasnijim tvorevinama. Zato se još i kasnije izrađuju kaleži sa okruglim podnoškom, kad je već gotika uzmakla sasvim pred drugim formama.

Većina naših kaleža potječe iz XVII. stoljeća, tek da bi se tako usudio ustvrditi, da ih ima više nego kaleža iz XVIII. stoljeća, koje spada među najradinija razdoblja. A to je i razumljivo: kasna je gotika zadovoljila potrebu za više nego jedno stoljeće.

Kao primjer kaleža starijega doba može poslužiti jedan kalež iz Djakova; jamačno je od nekuda donešen. Podnožak mu je šestostran: šest primitivno ornamentovanih ploha diže se od uvijenoga povišenog ruba i spaja se u šestostrani držak, koji prolazi zdepastim jabuci sličnim nodusom, da onda svojim nastavkom drži kotaricu, u kojoj je smještena prava gotska kupa. To nije više polukruglja, već čaška dolje uža, gore široka: gore nije još rub zavinut prema vani, kako to kasnije obično biva. Držak, nodus i stalak ornamentovani su, kotarica i kupa nemaju ornamenta; podnožak je znatno širi od gornjega promjera same kupe.

Od datiranih kaleža ovdje je jedan iz g. 1612., koji se nalazi u crkvi sv. Martina pod Loporom, u nekadašnjoj župnoj crkvi, sadašnjoj filijali župne crkve u Loboru. Ta je gotska crkvice i zbog toga veoma zanimljiva, što se u svetištu pod sedmerostrukim mazom još i sada nalaze stare gotske slikarije u veoma svježim bojama, pa se tu nalaze lijepo ugrebeni zapisi davno iščezlih posjetnika u latinskom jeziku. HIC ERAT... Bit će zadaća budućnosti, da se i to istraži.

Podnožak je kaleža iz te kapele šesterostran: šest polukružno završenih listova dižu se i stapaju u vitak stalak, i nešto pod nodusom iskače

*Barokni kalež u muzeju za umjetnost
i u. obrt u Zagrebu, iz g. 1689.*

*Barokni kalež crkve u Šaren-
gradu u Srijemu, iz g. 1756.*

rubna pločica. Nodus je stisnuta jabuka, urešen primitivnim ornamentom i sa šest komada dragog kamenja; kupa je u kotarici, koja na rubu ima vijenac stilizovanoga krina. Taj ornament ima gotovo svaki gotski kalež sve do baroknoga doba. Prispodobivši ga s prvim kaležem, vidimo sasvim drukčije razmjere: podnožak prema kupi znatno manji, stalak vitkiji, nodus nešto prevelik.

Iz g. 1616. potječe treći kalež s napisom: BEATAE . MARIAE . VIRGINI . IN . THVHAL . OBLATVS. anno domini 1616., a nalazi se u žup. crkvi u Tuhlju. Prelaz od šesterostranog podnožja u stalak nije tako nagao kao kod predšasnika, nodus je manji, kupa je dolje mnogo šira, rub njen već svinut prema vani, a smještena je u kotarici, koju čine likovi anđela i ornament, renesansnoga karaktera. Podnožak nije mnogo širi od same kupe, a urešen je čakanovanim ornamentima, pa krucifiksom i drugim uresima, koji su napose izrađeni, pa šarafima na kalež pričvršćeni. — Taj način urešavanja upotrebljavao se kroz čitavo XVII. stoljeće; nakit se taj u formi medaljona, anđeoskih glavica itd. nalazi redovno na podnošku, rjeđe na nodusu, kao n. pr. na jednom kaležu samoborske crkve, koja ima i inače vanredno lijepih kaleža sviju epoha. U drugoj polovini XVII. stoljeća dolazi osobito lijep i skladan tip kaleža, koje sam nalazio po svem Zagorju, pa sve dalje do Ivanić Kloštra u brojnim egzemplarima. Nodus je kruškolik, bogato urešen, podnožak okičen prišarafljenim medaljonima, kotarica, u kojoj je kupa, vrlo ukusno izvedena. Kao primjer donosim kalež iz župne crkve u Hrašćini u Zagorju. Nu u isto se doba javlja i drugi tip: nodus nije više jedna ploha, već je šesterostran, a svaka stranica jest jedna po više puta svinuta ploha. Takav se nodus upotrebljava daleko do u godine XVIII. stoljeća. Lijep primjer pruža nam iz g. 1656. kalež iz Glogovnice, nedaleko Križevaca, s lijepo urešenim podnoškom sa prišarafljenim ornamentima i pomno izrađenom kotaricom

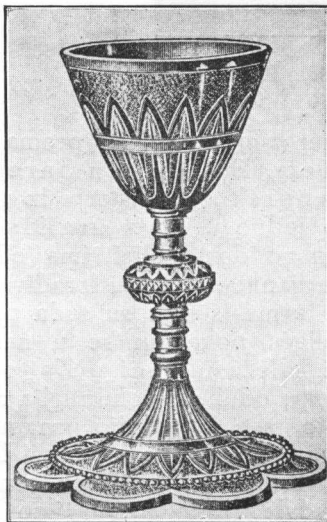
za kupu. Dakako, da su uz te novije forme potrajale i starije: kalež iz franjevačke crkve na Trsatu, bogato filigranom urešen pokazuje te forme. Na kaležu je zapis: Reverendissimus Dominus Episcopus Tiniensis Praepositus Zagrabiensis F. F. 1686.

Potkraj XVII. stoljeća izrađen je posvema barokni tip kaleža, koji je u nas veoma čest. Široki podnožak sa širokim obodom, sad jasnije, sad manje jasno u šest polja odijeljen, urešen je bogato: većinom čakanovanim ornamentima u većem mjerilu, n. pr. lišćem, cvijećem, plodinama, andeoskim figurama itd. Nodus ima oblik obrnute kruške, te je oštro odijeljen od stalka, koji se iz podnoška diže. Košarica kupe izrađena je s jednakim ornamentima, kao što su ornamenta na podnošku; tek, na nodusu redovno je finiji ornament. Kupa je prema prostranom podnošku razmjerno malena; gornji rub redovno izvinut. Lijep primjer takovoga kaleža nalazi se u muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu. Na obodu stoji napis: *ISTE CALIX EST EX MVLTORVM HOMINVM ELEEMOSYNA SANCTO BENEDICTO OBLATVS ANNO DNI 1689*. Dakle tri godine poslije onog kasnogotskog u trsatskoj crkvi!

Kad je polovicom XVIII. stoljeća već profinjeni barok posvema zavladao svijetom, počeli su nemirnim baroknim ornamentom i kaleže dekorirati. I forma je postala drugojačija: širok podnožak često sa veoma širokim

Kalež iz crkve Marije Taborske u Zagorju, iz g. 1754.

Kalež iz modernog cijenika, što se izdaje za „gotski“ kalež.

Moderni kalež, izradio Leopold Forstner, Wien. Materijal: drage kovine, kamenje i emajl.

Kalež župne crkve u Voći, iz kraja XVIII. stoljeća.

obodom, u silhouetti isprevijani nodus, nerazmjerno visok prema dužini, prebujna ornamentika. To su značajke kaleža, kao što su u Šarengradu u Srijemu iz g. 1756., i onaj u Mariji Taborskoj u Zagorju iz g. 1754., koji je vanredno precizno izrađen. Nego jedno valja tu uvažiti: dok su gotski kaleži uza svu raznolikost međusobno dosta blizi, ima od ovoga baroknoga tipa upravo nepregledni broj varijanata, koje su izrađivane kroz cijelo XVIII. stoljeće, pa i dalje. Gotske forme iščezle su sada posvema. Tamo potkraj XVIII. i početkom XIX. stoljeća pokazuju se u nas dosta rijetke forme, kakovu nam pokazuje slika kaleža u Voći u Zagorju. To je vrlo lijep kalež: podnožak s visokim obodom; oduljena polukruglja rastavlja nodus od stalka. Sve je nekako otegnuto, sve je pokrito ornamentima: cvijećem, figuricama, emailskim medaljonima. Rekoh, da su takvi kaleži u nas dosta rijetki, jer je prijašnje doba satvorilo tako ustaljene forme, koje su se još u kasnijim decenijama proizvodale. Zato i nalazimo u svim crkvama, koje su u nas sagrađene tek g. 1780., i poslije, ponajviše kaleže učinjene malone u istim oblicima, kao što su bili i 50 godina prije.

U XIX. stoljeću gubila se posvuda stvaralačka snaga u umjetnosti. Poredivši tu umjetnost sa snažnom umjetnošću baroka sve izgleda nekako

sirotinjski. I kada je polovicom XIX. stoljeća počela gospodovati industrija i kad se osjetila potpuna stvaralačka nemoć, potražilo se spas u kopiranju djela prošlih stoljeća. Pa, kako se tada nabacilo, da je za katoličku crkvu gotsko doba bilo najvažnije, tražio je svatko samo „gotske“ kaleže. Industrija je ispunila želju: stvorila je čislo rugoba, imitirajući posve samovoljno lijepe komade tako, da od uzorka nije ništa preostalo, a novi „stvor“ bio je konglomerat neukusnih i negotskih detalja. A sve se to dalo lijepo učiniti na istim strojevima, na kojim su se „presovale“ i — krušne košarice.

Crkva nije nikada tražila ukočenih forama posuđa: eto samo, koliko je obilje razmjera, oblika ornamenata u ovo par iznesenih tipova! Kad je letargija prošloga stoljeća minula, opet su se umjetnici latili stvaranja, pa se najprije lagano i mučno odvajali od tradicionalnih oblika, da uzmognu stvoriti nove. Barem je vani opet postalo običajem, da se ne naručuje crkveno posuđe kod tvrtka po cijenicima, u kojem se navode i žepne ure, već su umjetnici stvarali umjetnine, podavajući im žig svoje individualnosti. Tako je nastalo veoma mnogo prekrasnih komada, koji su samo u jednom egzemplaru bili u radionici umjetnika izrađeni. Teške prilike, u kojima smo se mi prije rata nalazili, neupućenost svećenstva, pa sadašnje kaotično stanje nije dopustilo, da se tako zbude i u nas. Nu ipak, barem je jedan pokušaj i u nas učinjen — a optimisti vjeruju, da će i u nas i za nas doći novo doba u umjetnosti, kada nestane tmuše sadašnjosti.

Résumé. L' auteur, qui est directeur de la section des arts et métiers dans le Musée National Croate à Zagreb expose, dans cet article, de quelle forme était la plupart des calices employés dans les églises de villages croates, à partir du 17e siècle jusqu' à nos jours. On voit que les formes gothiques vivent dans l'orfèvrerie jusqu' à la fin du 17e siècle, par ci par là même plus longtemps encore. Les formes baroques ont bien survécu leur temps. Après les premières dizaines d'années du 19e siècle on ne trouve que des imitations du passé; c'est depuis le commencement du 20e siècle à peine qu' on crée des formes nouvelles.